STILISTIKADA O'XSHATISHDAN FOYDALANISH, UNING TURLARI, VAZIFALARI HAMDA MANTIQIY QIYOSLASH TUSHUNCHASI

Bobonazarova Muhlisa
Termiz davlat pedagogika instituti
Tillar fakulteti, 1-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: **Samadova Visola Baxtiyor qizi**
Termiz davlat pedagogika instituti
Amaliy ingliz tili kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada stilistika va tilshunoslikda o'xshatish (simile) hodisasining tutgan o'rni, uning struktur-semantik turlari va uslubiy vazifalari keng tahlil qilingan. Shuningdek, badiiy o'xshatish hamda mantiqiy qiyoslash (logical comparison) tushunchalari o'rtasidagi farqli va o'xshash jihatlar ingliz va o'zbek tili materiallari misolida nazariy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqotda o'xshatish komponentlarining matn shakllanishidagi roli va obrazlilikni oshirishdagi uslubiy imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: o'xshatish, stilistika, mantiqiy qiyoslash, stilistik vazifa, tasviriylik vositalari, simetriya, obrazlilik, semantik struktura, ekspressivlik.

KIRISH

Badiiy adabiyot va nutq stilistikasida tasviriylik hamda emotsionallikni ta'minlovchi eng yetakchi vositalardan biri o'xshatishdir. O'xshatish badiiy tafakkurning mahsuli bo'lib, insonning olamni anglash va uni boshqa tushunchalar vositasida qayta tasvirlash ehtiyojidan kelib chiqadi. Har bir tilda o'xshatishlar milliy madaniyat, dunyoqarash va poetik tafakkur bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanadi.

Tilshunoslikda o'xshatish va qiyoslash hodisalari uzoq davrdan beri tadqiq etib kelinayotgan murakkab lingvostilistik kategoriyalardan sanaladi. O'xshatish orqali so'zlovchi yoki yozuvchi kitobxon va tinglovchiga obyektning muayyan belgi-xususiyatini yanada yaqqolroq, ta'sirchanroq va yorqinroq yetkazish imkoniga ega bo'ladi. Shu sababli,

me'yoriy va badiiy nutqda o'xshatishlarning stilistik imkoniyatlarini o'rganish amaliy va nazariy tilshunoslikning muhim vazifalaridan biridir.

O'XSHATISHNING STRUKTURASI VA BAZAVIY TUSHUNCHALARI

O'xshatish – biror narsa yoki predmetning belgi-xususiyatini boshqa bir narsaga qiyoslash orqali uning obrazliligi va ta'sirchanligini oshiradigan badiiy-stilistik san'atdir. An'anaviy tilshunoslik va stilistikada o'xshatish odatda to'rtta asosiy va ajralmas tarkibiy qismdan (komponentdan) iborat bo'ladi:

1. O'xshatiluvchi (Tenor) – qaysi predmet, hodisa yoki shaxsga belgi-xususiyat ko'chirilayotgan bo'lsa, o'sha obyekt;

2. O'xshatilmish (Vehicle) – biror belgi yoki sifatni o'zida yaqqol namoyon etuvchi va qiyoslash uchun asos qilib olinadigan ikkinchi obyekt;

3. O'xshatish asosi (Ground) – o'xshatish jarayonida ikki obyektni birlashtirib turadigan umumiy belgi, harakat yoki sifat jihati;

4. O me'yoriy o'xshatish vositasi (Indicator/Simile marker) – predmetlarni o'zaro qiyoslayotganda qo'llaniladigan grammatik va leksik vositalar. Masalan, o'zbek tilida '-dek', '-day', 'kabi', 'singari', 'go'yo' kabi vositalar, ingliz tilida esa 'as...as', 'like', 'as if', 'resemble' kabi ko'rsatkichlar ishlatiladi.

Ushbu komponentlarning barchasi to'liq qatnashgan me'yoriy o'xshatishlar to'liq o'xshatishlar deb ataladi. Biroq ba'zi hollarda badiiy nutqda o'xshatish asosi yoki o'xshatish vositasi tushirib qoldirilishi va kontekst orqali anglashilishi ham mumkin. Bu esa nutqning ixchamligi hamda uslubiy jozibadorligini oshirishga xizmat qiladi.

O'XSHATISH VA MANTIQIY QIYOSLASH (LOGICAL COMPARISON) O'RTASIDAGI FARQLAR

Tilshunoslikda eng ko'p e'tibor qaratiladigan masalalardan biri – bu badiiy o'xshatish (poetic simile) va mantiqiy qiyoslash (logical comparison) hodisalarini o'zaro farqlashdir. Har ikki hodisa ham qiyoslashga asoslangan bo'lishiga qaramay, ularning uslubiy va mantiqiy tabiatida jiddiy farqlar mavjud.

Mantiqiy qiyoslash bir turdagi, bir jinsli va real mavjud obyektlar o'rtasida o'tkaziladi. Undan ko'zlangan asosiy maqsad – obyektlarning aniq hajmi, miqdori, sifati va xususiyatlarini xolis taqqoslashdir. Masalan, 'Toshkent shahrining maydoni Samarqand shahrining maydonidan katta' yoki 'Bu bino anavi binoga qaraganda balandroq' kabi jumlalarda mantiqiy qiyoslash aks etgan. Bu yerda hech qanday ko'chma ma'no yoki obrazlilik mavjud emas.

Badiiy me'yoriy o'xshatishda esa mutlaqo har xil turga va jinsga mansub bo'lgan obyektlar mantiqan umumiy bo'lmagan biror emotsional belgi asosida birlashtiriladi. Masalan, 'Qizning yuzi oydek ravshan' jumlasida insonga tegishli yuz hamda koinot obyekti bo'lgan oy o'zaro qiyoslanmoqda. Bu yerda oy yuzning aniq fizik xususiyatlarini emas, balki g'oyat go'zal va nurli ekanligini tasvirlash uchun emotsional-obrazli vosita me'yorida xizmat qilmoqda.

STILISTIKADA O'XSHATISHNING TURLARI VA USLUBIY VAZIFALARI

Stilistikada o'xshatishning bir qancha turlaridan keng foydalanib kelinadi. Badiiy asar va nutq stilistikasida ularning quyidagi asosiy turlari farqlanadi:

1. An'anaviy (Leksikallashgan) o'xshatishlar: Adabiyotda va xalqning jonli so'zlashuv nutqida keng tarqalgan, muayyan xalq tilida tayyor holda uchraydigan o'xshatishlardir. Masalan: 'paxtadek yumshoq', 'toshdek qattiq', 'suvdek xolis', 'yo'lbarsdek jasur'. Bunday o'xshatishlar yozuvchi tomonidan o'zgartirilmagan holda badiiy asar tiliga olib kiriladi. Ularda ta'sirchanlik va konkretlik xususiyatlari vaqt o'tishi bilan kamayib boradi, chunki ular kundalik nutqda ko'p ishlatilishi orqali o'zining kutilmaganlik hamda kuchli ekspressivlik xususiyatlarini ma'lum ma'noda yo'qotadi.

2. Individual-mualliflik (Individuallashgan) o'xshatishlari: Yozuvchi yoki shoirning shaxsiy badiiy mahorati va o'zgacha poetik tasavvuri natijasida yaratilgan original o'xshatishlardir. Ular kitobxonda kutilmagan taassurot va kuchli estetik zavq bag'ishlaydi. Masalan, ingliz va o'zbek adabiyoti vakillari asarlarida uchraydigan noyob poetik qiyoslar shular jumlasidandir.

3. Yoyiq (Kengaytirilgan) o'xshatishlar: Faqatgina bitta so'z yoki ibora bilan emas, balki butun boshli gap yoki yaxlit tasviriy lavha orqali ifodalanadigan o'xshatishlardir. Ular badiiy asarda voqea-hodisaning rivojlanishini, qahramonning ruhiy holatini batafsil ochib berishga xizmat qiladi.

O'xshatishlarning nutqdagi va badiiy asardagi uslubiy vazifalari ham rang-barangdir. Bularga quyidagilar kiradi:

– Tasviriylik va obrazlilikni oshirish: Obrazlarni kitobxon ko'z oldida yaqqol va jonli namoyon etish;

– Emotsional-ekspressiv baho berish: So'zlovchining voqelikka, qahramonlarga bo'lgan ijobiy yoki salbiy munosabatini ifodalash;

– Estetik ta'sir o'tkazish: Nutqning badiiy qiymatini oshirish va o'quvchida tuyg'ular uyg'otish.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, adabiy tilda va stilistikada qo'llaniladigan o'xshatishlar ijobiy hamda salbiy ma'no bo'yoqlari bilan ham o'zaro farqlanadi. Ijobiy ma'noli o'xshatishlar badiiy asardagi ijobiy qahramonlar portreti, ularning olijanob xarakteri va xatti-harakatlarini tasvirlashda beriladi. Ularning muhim belgi-xususiyatlari ko'pincha oy, quyosh, mevali daraxtlar, bahor havosi va boshqa go'zal narsa-hodisalarning ifodaviy xususiyatlariga qiyoslanadi. Salbiy ma'noli me'yoriy o'xshatishlar esa salbiy qahramonlarning xarakteridagi illatlar va xunuk holatlarni ko'rsatish uchun xizmat qiladi.

Umuman olganda, o'xshatish va mantiqiy qiyoslash kategoriyalarini chuqur o'rganish va ulardan o'z o'rnida unumli foydalanish til egalarining nutq madaniyatini oshirishga, badiiy matn tahlili hamda lingvostilistik bilimlarni mustahkamlashga bevosita yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Galperin I. R. Stylistics. – Moscow: Higher School, 1981. – 334 p.

2. Kukharenko V. A. A Seminars in Style. – Moscow: Flinta, 2003. – 184 p.

3. Leech G. N. A Linguistic Guide to English Poetry. – London: Longman, 1969. – 240 p.

4. Skrebnev Y. M. Fundamentals of English Stylistics. – Moscow: Higher School, 1994. – 240 p.

5. Wales K. A Dictionary of Stylistics. – London: Routledge, 2011. – 472 p.

6. Qo'ngurov R. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1983. – 208 b.

7. Yo'ldoshev B. Badiiy tasvir vositalari va ularning stilistik imkoniyatlari. – Samarqand: SamDU, 2008.